

Вып. XVI. – М.: Книга, 1984. – С. 179-183.

3. Позиховская С. Острожский музей книги //Русская речь. – М. Наука, 1988. – С.120-123.

4. Позиховская С. В., Позиховский А. Л. Некоторые проблемы создания и оформления музея книги //Визуальная пропаганда книжных памятников. Сб. научных трудов. – М.: ГБЛ, 1989. – С.132-134,

5. Позиховская С. Государственный историко-культурный заповедник города Острога. Отдел истории книги и книгопечания (часть экспозиции) //Музеи книги и книжного дела: Указатель музеев мира. – М.: ГБЛ. – С. 43-44.

6. Позиховська С. В. Музей книги і друкарства в Острозі //Українська літературна енциклопедія. – Київ, 1990. – С. 493-494.

7. Позиховська С. В. Музей книги та друкарства в Острозі //Острозька Академія XVI-XVII століть: Енциклопедичне видання. – Острого, 1997. – С. 98-100.

Віктор АТАМАНЕНКО (Острог)

Наукова та музейницька діяльність Й. В. Новицького

В історії Острога є постаті, які концентрують в собі особливості життя міста та регіону протягом певних історичних періодів. Таким, безперечно, є і Й. В. Новицький – музейник, археограф, краєзнавець, педагог, громадський діяч. Він працював в Острозькому краєзнавчому музеї близько п'ятнадцяти років в 1917-1951 рр. (з перервою з 1920 до 1939 рр.) і за цей час він вніс великий вклад в розвиток музейної справи в Острозі. Його не така й велика наукова спадщина сприяла поширенню знань про рідне місто вченого та його околиці. Активна громадська позиція завжди безкомпромісно виражала погляди Й. В. Новицького. Спеціального дослідження, яке характеризувало б професійну діяльність і життя вченого, ще не проведено. Його найцінніший науковий доробок, публікацію опису Острожчини 1708 р., сучасні дослідники майже не використовують. Вивченню постаті Й. В. Новицького присвячені статті Я. В. Бондарчук¹ та О. Завадської², а його науково-дослідницькій роботі – М. П. Ковальського³. Завданням даної статті є характеристика наукового доробку Й. В. Новицького.

Й. В. Новицький мав добру освіту, але з точки зору його становлення як науковця найважливішим, без сумніву, було навчання в Московському

археологічному інституті, в стінах якого він починає свій науковий шлях. Але повністю реалізувати науковий потенціал завадили події та ситуація на Волині. Революційні події, громадянська війна, іноземна окупація не могли сприяти розвитку наукових досліджень. Несприятла цьому і стабілізація ситуації, оскільки вона була пов'язана з польською окупацією, яка згодом змінилася радянською тоталітарною системою. В обох випадках наукова діяльність знаходилася під жорстким контролем та цензурою. Про це ясно свідчать перші відомі публікації Й. В. Новицького.

Йдеться про статті у варшавському тижневику “Воскресное чтение”. Найбільше публікацій Й. В. Новицького було у 1929 р. (п'ять) та по одній у 1928 та 1933 рр. В переважній більшості випадків вони були присвячені історії православної церкви та народній традиції (легендам та переказам) історичного минулого Острожчини та князів Острозьких. І це не було випадковістю, а свідчило і визначалося поглядами автора на ситуацію на Волині в умовах іноземного панування.

Вже перша з цих статей “Лжедмитрий I в Дерманском монастыре”⁴ свідчила про широке залучення вченим джерел, як наративів (твори А.Паліцина, Маскевича “автора денника Марини Мнишек”, Мартина Бера, П. Петрея та ін.), так і документальних свідчень з архіву Дерманського монастиря. Наведений напис на книзі острозького друку Василя Великого “О постничестве”, датований 14 серпня 1602 р., поряд з іншими даними дало Й. В. Новицькому підстави висунути гіпотезу про те, що книгу цю Г. Отреп'єву подарував кн. В.-К.Острозький саме в Дермані. В статті висловлюється думка про те, що сам Отреп'єв прибув до Острога з Києва в 1602 р за згодою кн. Острозького, проте згодом кн. Острозький “почему-то отказался участвовать в этом предприятии”, тобто не підтримав претензій самозванця на московський престол. Тут же Й. В. Новицький використав усну традицію – народні перекази, легенди, які були поширені серед дерманців про монаха царевича Дмитрія, або про молодого князя Дмитрія, вважаючи, що це пов'язано з кн. Дмитром Сангушком і кн. Гальшкою Острозькою, вінчання яких, на думку Й. Новицького, відбулося саме у Дермані.

Продовженням звернення дослідника до історії Острога, його переказів, була публікація (це остання стаття Й. В. Новицького у “Воскресном чтении”) матеріалу під назвою “Острожския легенды” (к 400-летнему юбилею кн. К. К. Острожского)⁵. Своєрідний і неповторний вступ до викладу цих легенд – «свідчення високого професіоналізму його автора і глибоке розуміння такого різновиду джерел як народні легенди та перекази»⁶. Тут же автор висловив своє бачення того, яке значення має народна творчість при вивченні минувшини для роботи професійного історика: “Легенды –

это цветок, выросший на почве любознательности, неизвесности и романтизма. Но, как цветок, легенда вянет и умирает. Конечно, легенда не история, а лишь более-менее красивое платье, рама истории; часто эти лоскутки и обломки легенды служат лишь удобным фоном для перспективы “правдивых сказаний” одухотворяют сухие факты, согревают и освещают бесстрашный текст исторического протокола. И чем старше и ярче местность, тем фантастичнее, сочнее легенда. Острог – это древний “город мудрецов”, и его гордые самовластные, беспокойные князья сыграли ударную роль в истории края и православия, и понятно, почему вся история города была некогда густо опутана легендами. Стужа современной трезвости развела, их и лишь кое-что из “мечтаний земли” с большим трудом удается подобрать, а еще труднее расшифровать”.

Серед цього циклу публікацій матеріалів в “Воскресном чтении” виділяються дві статті Й. Новицького, присвячені двом архітектурним пам’яткам Острожчини. Поява статті про церкву Св. Трійці у с. Межиріч⁷ була викликана претензіями католицької церкви на, як вважав автор, православну святиню. Здійснивши вивчення і співставивши архітектурні особливості межиріцьких пам’яток різних епох і стилів, Й. В. Новицький прийшов до цілком аргументованого висновку про те, що нинішня церква Св. Трійці існувала до спорудження кн. Я. Острозьким францисканського кляштора у 1609 році. Він звернув увагу на те, що коли порівняти цеглу церкви і кляшторних будівель, то можна переконатися, що це твори різних епох: “Мало того, стены этого кляштора как-то некстати несуразно искусственно врезаны в стены церкви, и даже архитектурно неискушенный зритель видит, что оба эти строения разного стиля, типа и времени”. Ця точка зору була поширена й серед польських істориків, але цілком справедливо стосувалася виключно церкви, а не всього кляштора⁸.

Наступна стаття “Острозький Богоявленський собор” розглядала ряд проблем. Ставлячи питання, до якого архітектурного стилю належить собор Й. В. Новицький відповідає нетрадиційно: “Никакого, по крайней мере, ни одного из традиционных, шаблонных. Несколько и вместе с тем один; такова чудесная гармония, как будто слилось 5 стилей дружелюбно посоветовавшись, и каждый дал свое, но не больше чем нужно, так чтобы части не задавили, не стерли целого, ибо без гармонии нет красоты. Всяду все стили незаметно переходят один в другой, сливаются, не насилуя друг друга... Стиль собора – это единственный неподрожжаемый, оригинальный стиль именно острожского Богоявленского собора”. Вчений підкреслив на основі таких вірогідних і аутентичних джерел, як сучасних описів, малюнків та фотографій, що нинішній, реставрований у 1891 р. собор відрізняється від старовинного: раніше було більше готики, тепер візанти-

ки, проте це торкнулося дрібниць і загального вигляду, стилю не змінили. Й. В. Новицький розкрив своє бачення сукупності стилів собору: “Северные и южные стены с типичными, узкими окнами и 3-х ярусными контрфорсами – конец готики, характерного для XVI века; карниз и верхние окна ранний ренессанс; слепые аркады и арки – тот же конец готики; барабаны куполов – уже барокко, а самые купола, как и нынешний портал-византик, хотя и своеобразный; кое-что напоминает романский и даже суздальский стиль – это именно в алтарной части, в абсидах”⁹. Цікаві міркування ним висловлені стосовно архітектора старовинної соборної споруди. “Кто был архитектором неизвестно. Москва – враг, Киев – далеко, Вильно – не типично; остается Краков, и, судя по кладке и комбинациям стилей для церкви – архитектор и мастера были итальянцы, которые тогда работали в Кракове”. Звернув увагу дослідник, що вже з 1529 р. зображення цього собору на червоному полі використовується в якості офіційного герба міста. Так само цікаве і те міркування вченого, що північна стіна, судячи по кладці, цементу, цеглі будувалась одночасно з собором і через брак місця була частиною замкової стіни. Не міг обійти увагою Й. Новицький і те, що за розпорядженням Анни-Алоїзи собор “остался запечатанным и запертым на 6 замков, из которых один хранится в Русском музее при Р.Б.О. (“Русское благотворительное общество”)” в Острозі¹⁰.

Як музейник, Й. В. Новицький не міг обійти історії однієї з найдавніших музейних установ Волині – музею в с. Городок, чому присвятив статтю “Исторические экскурсии”¹¹. Автор підкреслив особливість цього села з різних аспектів – архітектурного, історичного, культурно-побутового, нагадавши важливу науково-освітню і просвітницьку діяльність барона Ф. Р. Штейнгеля, в будинку якого збирались кращі наукові сили, був створений чудовий історичний та етнографічний музей, а село вражало своєю зразковою школою, господарством. У статті подано кваліфіковано і в концентрованому вигляді дослідження про стародавню та середньовічну історію цієї місцевості. Інша стаття, під назвою “Церковное древнехранилище”, торкалася питань розвитку музейних установ Волині; в ній вносяться пропозиції створення церковного музею в Почаєвській Лаврі.

Археографічний доробок Й. В. Новицького (публікації легенд) доповнює публікація інвентаря Острога початку XVIII ст. – “Osiadłość miasta Ostroga” 1708 р¹². Й. В. Новицький вказує на те, що цей інвентар м. Острога, видається вперше, а тодішнім місцезнаходженням оригіналу був архів Острозького Богоявленського собору. Його збереженню завдячуємо Галіні Іваницькій з с. Дермань, яка довгий час переховувала документ, а потім передала до архіву¹³. Цей інвентар має велику цінність, бо складений старостою Я. Ротаріушем незадовго після “козацьких та татарських

нападів” та спустошень, пов’язаних з подіями Північної війни. Структура інвентара включає описи м. Острога і сіл Межирич, Бельмаж, Розваж, Хорів, Білашів, Дерев’янце. В кінці подається “Summariusz roczny intraty wł-ci Ostrogskiej według opricanego inwentarza Anno 1708”¹⁴. Розуміючи значення подібних джерел при вивченні історії Острога, Й. В. Новицький додав також сумаріуш прибутків за 1714 р. для порівняння його свідчень з опублікованим описом 1708 р.¹⁵

Науковий доробок Й. В. Новицького був би неповний без характеристики його музейницької діяльності, в яку він включився по поверненні до Острога після закінчення Археологічного інституту. Він розпочав розкопки, планував їх розширити (дослідити обійстя Миколаївської церкви і території навколо будинка Гельденберга, провести розвідку на Бельмазькому і Новомиському кладовищах з метою прочитання написів на плитах поч.ХІХ ст. польською мовою). Й. В. Новицький очолив створений в червні 1919 р. Тимчасовий повітовий комітет по охороні пам’яток мистецтва і старовини, який повинен був реєструвати, каталогізувати та описувати пам’ятки, опікуватися музеєм¹⁶. В журналі Братства ім. кн. Острозьких з витягів із “Заседания особой комиссии по организации научного историческо-архивного Отдела” можна дізнатися, що під час засідання 12 червня 1919р., на якому були присутні: В. Г. Сжжипковська, О. М. Тучемський, П. О. Доброчинський, Й. В. Новицький, М. П. Струменський, слухали пропозицію Й. В. Новицького про заміну назви історико-архівного відділу на науково-просвітницьку комісію. Він же напрацював інструкцію для його керівництва. Й. В. Новицький висловлювався за необхідність складення описів надісланої старовини в подальшому, за нових надходжень, повинна була збиратися вся необхідна інформація про них і складатися описи. Він же запропонував провести археологічні розкопки, мотивуючи це тим, що історія м. Острога не має точних даних з багатьох відомих питань, а докази пам’яток письмних часто суперечать один одному і потрібне “выяснение доисторической культуры края”. Розкопки планувалось провести на Замковій горі, “где бывають парады”, на місці Микільської церкви, на курганах та ін. Через кілька днів був створений інвентарний список експонатів, наукових матеріалів і майна Острозького історичного музею. Відділи складались: археологічний – з 468 предметів, архівний – 1007, історичний – 526, художній – 67, предмети культури – 183, нумізматики – 2549, природно-історичний – 1427¹⁷.

Проводилася робота по нормативному забезпеченню функціонування музею. Так, в липні 1919 р. працівники Острозького музею, члени Братства ім. кн. Острозьких, розробили і надіслали до Всеукраїнського комітету охорони пам’яток мистецтва і старовини відповідну тимчасову інструкцію з питань охорони пам’яток. В доданому до інструкції листі висловлювали-

ся прохання зареєструвати її та надіслати на адресу музею аналогічні інструкції та розпорядження. Далі йшлося про те, що створена при музеї наукова комісія має незабаром реорганізуватися в окреме товариство зі своїм особливим статусом; що в Острозі інтенсивно проводяться археологічні розкопки; що на руках населення знаходиться чимало унікальних прикладних пам'яток старовини і мистецтва, які за рахунок купівлі можна придбати для музею. В листі йшлося про те, що назріла крайня необхідність у випуску видань музею; про брак коштів на купівлю експонатів, книг для наукової роботи, для поповнення бібліотеки музею, забезпечення музейної експозиції меблями; про те, що науковці музею працюють майже безкоштовно. В листі акцентувалась увага на те, що в Острозі та його повіті за останній час загинуло багато побутових пам'яток старовини, причиною якого стало невігластво колишньої і теперішньої влади, яка не створила відповідного органу з питань охорони пам'яток.

Члени Братства ім. кн. Острозьких просили керівництво Всеукраїнського комітету надати створеній місцевій комісії право виділити зі свого складу подібний орган і наділити його відповідними повноваженнями, тим більше, що до складу комісії входять завідувачий музеєм та особи з відповідною освітою і вченим званням. В додатку до інструкції був викладений обґрунтований кошторис на суму 32100 крб.¹⁸

Проведений аналіз музейної кореспонденції 1919 р. дав можливість реконструювати загальний стан роботи острозького музею. Було встановлено, що військові події, які розгорнулися в травні 1919 р., завдали певних збитків приміщенню та музейним меблям; всюди було вибито скло, поламані ручки в дверях, понищені книжкові шафи, стільці.

Стрімкий ріст нових надходжень музейних експонатів вимагав виготовлення додаткових полиць, вітрин, відповідних ящиків, портретних рамок. Поруч із проведенням археологічних досліджень науковці музею проводили опис рукописів та стародруків, працювали над складанням каталогу предметів старовини, над підготовкою видання краєзнавчого альманаху з історії Острога. Острозький повітовий ревком та його відділи народної освіти всебічно сприяли успішній роботі музею Острога, приділяли увагу охороні і збереженню пам'яток старовини, зокрема, рукописів, стародруків, зброї, монет, живопису, архітектури. В липні 1919 р. музей перебував у складному становищі і просив Острозький революційний комітет: «В следствие отсутствия в музее средств на выписку газет при прежних основаниях, как учреждению общественно просветительского характера, а равно и все распоряжения, приказы, объяснения, плакаты и т. п. печатные издания»¹⁹.

Характеризуючи діяльність музею відповідно до щоденника музею Й. В. Новицького, створеного на основі постанови науково-просвітньої комісії (протокол №2 від 20 червня 1919р.)²⁰, можна стверджувати, що в музеї в період з 20 червня по 19 вересня 1919р. проводилась робота по таких напрямках: збір і систематизація експонатів, поповнення старих і створення нових експозицій, археологічні розвідки, екскурсійна робота, впорядкування наукової роботи музею.

Щодо першого напрямку – 28 червня надійшло пожертвування від о. Лаврентія Якимова – рукопис на польській мові – опис Радогощанського приходу 1789 р., відбувся розбір архіву Острозького Преображенського монастиря. Декілька годин в день працівники музею приділяли розгляду і сортуванню предметів, знайдених під час розкопок²¹. В музей, завдяки клопотанням Й. В. Новицького, було взято книги в кількості 600 одиниць, які мали історичне значення, і історико-художні речі із відділу реквізиції ревкому. Й. В. Новицький мав намір отримати дозвіл на передачу з Собору Острозької Біблії для доповнення музейної виставки і експонуванням. Проводилась велика робота щодо поповнення старих і створення нових експозицій. Наприклад, 23 червня привезено в музей дві великі вітрини, муляжі метеликів, велику кількість муляжів тварин²². 24 червня розставлялись предмети кам'яного віку в вітринах і розподілялись по вітринах речі церковної старовини²³. 31 липня перенесли з архіву у велику вітрину бібліотечної кімнати старовинні книги²⁴.

Але ця робота була призупинена з приходом в Острог 13 серпня 1919р. польських військ. В музеї розмістилося командування. З його дозволу 31 серпня відбулося загальне зібрання Братства ім. кн. Острозьких, тоді ж був прийнятий статут наукового товариства при Братстві. Затверджено будівництво пам'ятника кн. К. І. Острозькому, перенесення його мощів з Києво-Печерської Лаври в Острог, створення бульвару в місті на честь кн. Острозьких на Кідрах і літературно-історичних портретів кн. Острозьких. Короткочасне утвердження радянської влади з липня 1920 р. супроводжувалося відновленням Комітету по охороні пам'яток старовини та мистецтва. Й. Новицьким була розроблена інструкція Комітету, яку 15 серпня було розглянуто і затверджено комісією відділу народної освіти при Острозькому ревкомі. Згідно інструкції, Комітет здійснював керівництво охороною всіх пам'яток, які були розташовано на території повіту. За дорученням губернського Комітету по охороні пам'яток старовини та мистецтва та згодою ревкомів інших повітів губернії він міг обслуговувати будь-який повіт Волині, де така установа була відсутня або в ній не вистачало тих чи інших спеціалістів. Острозький Комітет збирав відомості про пам'ятки, обстежував їх стан, вживав заходи для їх збере-

ження від руїнації, в якому б вони стані не були.

Згідно своїх завдань комітет виконував три функції: історико-археологічну, архівно-бібліотечну, мистецьку. Діяльність Комітету знаходила дійову підтримку з боку широких кіл громадськості. Внаслідок проведеної роз'яснювальної роботи серед населення повіту у фонди музею надійшло ряд цінних ювелірних та інших експонатів.

З утвердженням в Острозі польських військ Й. В. Новицький не порозумівся з владою і залишив музей до 1939 р. З 1925 р. у невеличкому будинку, який належав Російському благодійному товариству, він створив свій власний "Региональний російський музей Й. В. Новицького" і пропрацював у ньому до 1939 року. У фондах краєзнавчого музею зберігається поштова картка, надрукована в Острозі у друкарні Золотовського, на якій сфотографована експозиція Йосифа Владиславовича²⁵. В одній невеликій кімнаті розміщувалося багато експонатів: матеріали археологічних розкопок, голова мумії з Єгипту, книги, документи.

З 1940 р. в Острозькому музеї почалась реорганізація під безпосереднім керівництвом Й. В. Новицького, яка поєднувалася з короткотерміновими польовими дослідженнями в Острозькому, Здолбунівському, Мізоцькому, Гошанському, Корецькому районах; він вивчав й налагоджував збір експонатів фондів збережень²⁶. Структура експозиції музею Острога відображала природу краю, історію Київської Русі IX-XIII ст., історію Острога XIV-XV ст., період Російської імперії XVIII-поч. XX ст. Для огляду тут були представлені експонати художньо-прикладного мистецтва, рукописи і стародруки XVI-XVIII ст., портретний живопис, місцева і західноєвропейська порцеляна, художнє лиття. Тоді була створена комісія, до складу якої увійшли завідувачі політосвіти облвно – І. М. Дубовський (м. Рівне), Острозького райвно та колишній завідувач музею Острога Й. В. Новицький. Складений комісією акт свідчив про те, що в музеї містяться місцеві археологічні збірки, різноманітні архівні документи, рукописи, стародруки, експонати церковного характеру, портрети, зброя. Штат відсутній. Члени комісії прийняли постанову про необхідність проведення опису та реставрації наявних експонатів, налагодження їх збору, виконання поточних ремонтних робіт в приміщенні, відбір з книжкового фонду бібліотеки експонатів музейного значення та укомплектування штату музею²⁷.

Про проведення реорганізації в музеї свідчить ще один документ - відповідь на лист Народного комісаріату освіти Управлінню музеїв м. Києва від 6 листопада 1940 р. На початку листа вказується, що їх листа музей не отримував (від 28 вересня 1940 року). Щодо планів експозиції повідомлялося, що потрібно налагодити зв'язки з Дніпропетровським історичним музеєм і через наукового працівника цього музею т. Мезина

отримати план експозиції по тих відділах, які мають бути створені в музеї. Передбачалось створити відділ, який подає відомості про життя і діяльність людей за первісного ладу. Наступний передбачав експозицію, яка б відображала події часів давньоруської держави. Окреме місце відводилось відділу під назвою “Епоха князів Острозьких”, що свідчить про високу оцінку внеску князів Острозьких в історію краю, а також про наявність на той час великої кількості експонатів для створення експозиції. Також планувалося створити два відділи: “Становище українських селян і козаків в шляхетській Польщі в XVII ст” та “Росія XVII ст. – імперія поміщиків і купців” з метою наочного порівняння соціального рівня життя і економічного та культурного розвитку населення під владою польської шляхти і поміщиків-купців Росії в XVII ст. У вигляді виставки – “Острозький район до 17 вересня 1939 р.; після 17 вересня 1939 р. – господарство, культурне і політичне життя”. Передбачалося просити допомоги у створенні експозиції²⁸.

Й. В. Новицький не залишав музею і під час війни, про що свідчать записи відвідувачів у книзі запису відвідувачів Острозького краєзнавчого музею. Зусиллями наукових працівників музею на чолі з Новицьким проводились і археологічні дослідження на Замковій горі. Не зважаючи на тогочасні події, музейна робота не припинялася. Після визволення міста Й. В. Новицький ще до 1951 р. працював в музеї, але через непорозуміння з радянською владою був звільнений з роботи.

Постать Й. В. Новицького як науковця та організатора краєзнавчої і музейної справи в Острозі належним чином ще не вивчена. Його доробок вимагає включення до широкого контексту розвитку історичної науки на Волині в першій половині XX ст. Потрібне врахування специфіки суспільних та політичних умов, в яких жив і працював не один український вчений, і які обмежували можливості ґрунтовної наукової діяльності. Окрім того, розгляд наукової спадщини Й. В. Новицького неможливий без ґрунтовного дослідження тих проблем, які він піднімав у своїх працях і які на сьогодні вивчені недостатньо.

Література

1. Бондарчук Я. В. Дослідник Острозького краю, // Життя і Слово. – 1991. – 8, 12, 22 жовтня.
2. Завадська О. Йосиф Владиславович Новицький (1878-1964) – дослідник Острожчини // Записки Наукового товариства ім. О. Оглоблина. – Острог, 2002. – Т.1. – С.26-32
3. Ковальський М. П. Острогіана і Волиніана острозького вченого Й. В.

- Новицького//Етюди з історії Острога. – Острог, 1999. – С.184-197.
4. Воскресное чтение. – 1928. – №40 (30 вересня) – С. 607-608; Ковальський М. П. Острогіана і Волиніана... – С.186.
  5. Воскресное чтение. – 1933. – №42; №43.
  6. Ковальський М.П. Острогіана і Волиніана... – С.187.
  7. Воскресное чтение. – 1929 р. – №15.
  8. Див.: Moledziński K. Klasztor pofraciszkański w Międzyrzeczu Ostrogskim // Rocznik Wołyński. – 1935. – Т. IV. - S.121.
  9. Ковальський М.П. Острогіана і Волиніана... – С.193.
  10. Там само. – С.196.
  11. Воскресное чтение. – 1929 р. – №39.
  12. Osiałość miasta Ostroga // Rocznik Wołyński.-1936. – Т.VII. – S. 181-226.
  13. Ibidem. – S.137.
  14. Ibidem. – S. 226.
  15. Ibidem. – S.227-228.
  16. Бондарчук Я. В. Вказ. праця. – 8 жовтня.
  17. Фонди ОДКЗ. – Поточний архів музею за 1919-1939 рр.
  18. Там само.
  19. Новицький Й. В. Щоденник Острозького музею (від 20 червня по 19 вересня 1919 р. // Фонди ОДКЗ. – Поточний архів музею за 1919-1939 рр.
  20. Там само. – С. 7.
  21. Там само. – С. 4.
  22. Там само. – С. 5.
  23. Там само. – С. 15.
  24. Фонди ОДКЗ. – КН-3898.
  25. Фонди ОДКЗ. – КН-5770.
  26. Фонди ОДКЗ. – КН-3831
  27. Фонди ОДКЗ. – Поточний архів музею за 1919-1939 рр.
  28. Там само. – Довідка №8.

Вікторія БЛИК (Луцьк)